

Иван Шишманов и западноевропейските литератури – академичният проект

Клео Протохристова

Идентифицирането на проф. Иван Шишманов като първия университетски преподавател по западноевропейска литература в България и като създател на българското сравнително литературознание е общо място в културната ни история. Така стои той и в недотам изписаната (и още по-малко осмислена) история на българската литературна наука. Общите места в науката обаче не са полета на особена продуктивност и ако не непременно с подозрение, към тях е уместно да се подхожда поне с готовност за отказ от удобството на инерцията и безгрижието.

Една такава, не толкова радикална, колкото по-скоро предпазлива пренастройка ще ни накара да осъзнаем наличието на смущаващи противоречия във всеобщо споделяните квалификации и оценки за направеното от Иван Шишманов в областта на западноевропейските литератури. Като пример може да се посочи единодушното му припознаване като създател на българското сравнително литературознание¹ – признаване, чийто стойност не е независима от обстоятелството, че в пространството на филологическите ни осъзнатости битува и не по-малко споделяното убеждение (макар и деликатно, но пък със забележително упорство премълчавано), че това българско сравнително литературознание, чийто начинател проф. Шишманов трябва да се яви, е по-скоро някакъв фантом. Дори и в своята единичност, а то никак не е само, подобно противоречие безапелационно подрива присвоения на проф. Шишманов функционален и аксиологичен статус, който иначе ни се струва като че ли веднъж завинаги зададен и стабилизиран.

Като отговор на това, както и други аналогични притеснения, в представените тук размисли върху делото Иван Шишманов водещ е стремежът да се подходи към неговите усилия, посветени на изучаването на западноевропейските литератури в България, не толкова в светлината на собствено научната им стойност, колкото с оглед на академичния проект, в който тези усилия са вписани и на който те се подчиняват. Това означава, естествено, да бъде конкретизирана и прецизирана преди всичко представата за ролята, която Шишманов изиграва при промоциране на университетските курсове по съответните литературоведски дисциплини.

¹ Вж. например Хаджикосев, С. Иван Шишманов като създател на българското сравнително литературознание. А... (Литературно списание за ученици). С., 1993, кн. 5–6 (юли), 20–25.

Вече поставен по този начин, проблемът „Иван Шишманов и западноевропейските литература“ може да бъде характеризирани и оценени в две противоположни, но и взаимно допълващи се перспективи – едната, фокусирана от дългогодишната ни филологическа традиция да бъдат проучвани заниманията на проф. Шишманов със сравнителна литературна и общокултурна история и от постиженията на това проучване; другата – възряна в конкретните, смазващи като количество, текстове и факти, свързани с тази дейност на учения и преподавателя. В първата посока ни се представят резултатите от усърдието на Михаил Арнаудов и Георги Димов или пък на ред самодейни ентузиаста за нормализиране и редакция на лекционните курсове на Иван Шишманов², както и на стремежа на българското литературознание да доизясни формулирания от самия учен негов психосоциологичен подход³. Пак там трябва да отнесем и аналитични оценки на делото му като тази във вече цитираната статия на Симеон Хаджикосев⁴. Очевидно е, че изброените факти дават добра база за увереност на всеки следващ опит да бъде изследвано делото на Шишманов в какъвто и да е аспект, включително и с оглед ангажмента му към литературата на Западна Европа. Обръщайки поглед във втората посока обаче съзираме картината на гигантски неразработен терен, който очаква да бъде опознат, изучен, систематизиран и осмислен; налага ни се по-скоро впечатлението за хаос, липси и пропадания.

Не е допустимо да се пренебрегне нито една от наличните перспективи, въпреки че точно с цената на подобна оправност вероятно е възможно да подходим към проблема за Шишманов и западните литератури с безметежност и оптимизъм. Самото поставяне на проблема изисква огромна подготвителна работа. Решаващ момент от тази подготвителна фаза е очертаването на проблемното поле, чието разработване

² Литературна история на Възраждането в Италия. Под редакцията на Михаил Арнаудов. С., Придворна реч, 1934; **Шишманов, Ив.** Избрани съчинения. Под редакцията на Георги Димов. Т. 3. Сравнителна литературна история на XVIII век (английска, френска и немска литература). С., БАН, 1971; Сравнителна литературна история (Ренесанс). Стенографска бележки от лекциите на проф. Иван Шишманов през летния семестър на 1912/1913 и цялата 1913/1914 уч. год. Стенографирал и издава Р. Даскалов. С., Р. Даскалов, 1914; Литературна история на 17 век. Стенографски бележки по лекциите на проф. Иван Шишманов (от Тончо Цоневски). С., 1927.

³ Вж. **Ликова, Р.** Психосоциалният метод на Иван Шишманов и някои въпроси на съвременността. Третият том от Избрани съчинения на Иван Шишманов. – Пламък, 1972, кн. 1, 48–54; Георги Димов. Немската литература от XVIII век през погледа на Иван Шишманов. – В: Българско-немски литературни и културни взаимоотношения през XVIII и XIX век. С., 1985, 124–144. W. F. Schwarz. Ivan Sismanovs Leipziger Doktorarbeit. Methodologische, wissenschaftshistorische und – soziologische Bemerkungen; Немско-български културни отношения. 1978–1918. С., 1988, 244–252; **Карабелова-Панова, М.** Литературно-социологическите възгледи и изследователска стратегия на проф. Иван Шишманов. – Социологически проблеми, 1991, кн. 1, 107–115; **Хаджикосев, С.** Иван Шишманов като създател на българското сравнително литературознание. Цит. съч.; **Дамянова, Р.** Психосоциологическият метод на проф. Иван Шишманов (доклад, четен на научната конференция „Иван Шишманов – форумът“, проведена в Института за литература към БАН, София на 21–22 октомври 2004 г.)

⁴ Иван Шишманов като създател на българското сравнително литературознание. Цит. съч.

единствено би гарантирало надежден подстъп към сложното и несводимо към еднозначни формулировки културноисторическо явление, каквото е Иван-Шишмановият прочит на западноевропейските литератури. Както фактическите измерения на това поле, така и някои негови по-обща характеристики предпоставят поредицата от методологически избори, които трябва да бъдат направени.

На първо място, естествено, се полага да бъде представена фактическата страна. За целта е необходимо да се опише сводът от налични текстове, релевантни на изследването. Най-малката част от тях са няколкото направени приживе от самия автор публикации върху проблеми на западноевропейските литератури или съпоставителни изследвания на автори и явления от българската и западноевропейските литератури⁵, както и негови преводи на произведения от западноевропейски автори⁶. След това идват обработените и подготвени за печат курсове върху литературата на Ренесанса (от Михаил Арнаудов) и на XVIII век (от Георги Димов)⁷. На трето място са „пиратските издания“ на стенографирани от студенти лекции с проблематична надеждност (като публикацията, направена по стенографските бележки на Р. Даскалов от лекциите през учебните 1912/13 и 1913/14 г.⁸ или „Литературна история на XVII век“ от 1927 г. от Тончо Цоневски⁹). Особено проблематична е публикацията на Т. Цоневски, което е уговорено на корицата на книгата с признанието, че „Ръкописът не е прегледан от г-н професора“.¹⁰

Нататък остава архивът на Шишманов, в който се намират десетки хиляди ръкописни страници от университетските му курсове, с многобройните, направени от самия него поправки, редакции, зачерквания, които правят от разчитането им занимание, трудно и несигурно, но затова пък предлага извор с гарантирана автентичност. Със значение за изследването са и други материали като например писма или дневникови бележки, в които Шишманов обсъжда и коментира заниманията с литературна история или преподаването ѝ или пък спомени на негови студенти, колеги и сътрудници.

Има убедителни примери за значението на подобен род източници, които често биват високомерно пренебрегвани в услуга на един дисципли-

⁵ Паисий и Русо (Аперсу). – Денница, 1890, кн.7–8, 353–354; Опити за обяснения на литературните явления. С особен оглед към образователния фактор. – Училищен преглед, 1905, кн. 8, 798–809. Три века след Шекспира. – Свободно мнение, 1914, кн. 43, 601–603; Мястото на Х. Сенкевича в европейската литература. – Училищен преглед, 1925, кн. 1–2, 1–8; Една среща с Георг Брандес. – Българска мисъл, 1927, кн. 5, 34–353

⁶ Авторите, към които Шишманов проявява специално предпочитание при подбора на текстове за превод, са Бюржер, Шилер, Лесинг, Гьоте.

⁷ Литературна история на Възраждането в Италия. Под редакцията на Михаил Арнаудов. Цит. съч.; Шишманов, Ив. Избрани съчинения. Под редакцията на Георги Димов. Т. 3. Сравнителна литературна история на XVIII век. Цит. съч.

⁸ Сравнителна литературна история (Ренесанс). Стеногр. Р. Даскалов, цит. съч.

⁹ Литературна история на 17 век. Стеногр. Тончо Цоневски, цит. съч.

¹⁰ Критична характеристика на изданието има при Гечева, К. Иван Д. Шишманов. Библиография. С., ИК „Гутенберг“, 2003, 129–130.

линарно по-строг и ограничаващ подход, ориентиран предимно към научните публикации на Шишманов. Прекрасна илюстрация за функционалността на личната кореспонденция като надежден източник на релевантни за изследването данни е публикацията на Михаил Арнаудов „Две приятелски изповеди“.¹¹ В нея присъства писмо на проф. Шишманов от 6 март 1899 г. до Михаил Арнаудов, тогава студент в Лайпциг¹². Редом с общите образователни напътствия в писмото присъства любопитен екскурс върху необходимата подготовка по литературна история, фокусиран главно върху западноевропейските литератури. От този наглед страничен източник може да се добие доста стабилна представа за това как Шишманов си представя един добре обмислен и функционален курс по сравнителна литературна история¹³.

¹¹ Арнаудов, М. Две приятелски изповеди. – Български фолклор, 1978, кн. 2, 3–15.

¹² Вж. Арнаудов, М. Цит. съч., 10–15.

¹³ „След славистика – литературна история! Тук е мъчно да се ограничите и да си начертаете един определен план, защото общ курс на литературната история в Германия не се чете, а отделните лекции по литература на най-разнообразни народи нямат тоже систематичен характер. ... въобще въпросът как трябва да се преподава литературна история на университетите в разните страни е решен разнo. В Германия предметът е предоставен на отделните специалисти – филолози (в повечето случаи) Германист чете немска литература (древна, средна и нова) или английска, романски – италианска, френска и пр... В Русия е инак (поне теоретически). Там съществува отделен предмет всеобща литературна история, но на практика се прилага немската система. Само в Швейцария аз намерих нещо подобно на сравнителна литературна история, както мене ми се иска да я разбирам. Такива бяха до негде лекциите на знаменития Марс Monier, който за жалост вече не сварих в Женева, и лекциите на Rod (тъй поне ме уверяват). Аз чета, както знаете, литературна история сравнително, и то винаги с оглед на общите литературни епохи и течения. Мисля, че тъкмо общите явления в известна епоха представят най-голям интерес не само за историята, но и за демпсихолога. Тук се представят извънредно интересни проблеми, които напомнят изследванията на фолклора, но по своята широта надминават тия последните. Сравнителната литературна история не се задоволява да покаже само как известен литературен сюжет е възникнал и по какви пътища се е разпространил, но се старее да открие литературните течения въобще и да покаже, как те са се разлели и какви нови елементи са поели от почвите, които са изровили и оросили. – Каква наслада е да проследих напр. Възникването на тая извратена литературна мода, която в XVI и XVII век се наложи даже на най-великите творчески гении като един Шекспир, един Калдерон, и която мода е известна в Италия под името Маринизъм, в Испания под името Гонгоризъм, в Англия – под името Евфуизъм, във Франция – под името Прециозност и пр. От где се появи тая литературна лепра, какво съдейства най-много за нейното разпространение? – Ето въпроси, които отделните литературни истории не могат да дадат удовлетворителен отговор. Изискват се тук широки сравнения, които предполагат широки знания. Това вече, ако искате, съдържа нещо и от тая дисциплина, която съществува още само в проект – именно философията на литературата.

Но ще кажат някои, и такава широка схватка на литературата тя представя големи трудности за нейното изпълнение. Признавам. Литераристорикът, както аз си го мечтая, трябва да има обширни познания, но те не се постигат по-мъчно, мисля, отколкото тия по всеобща история на философията или въобще по историята. Защо за философските системи и учения да е възможно и желателно едно историческо изложение, а за литературата, като съвкупност от всички литератури, това да е невъзможно! Просто се иска малко повече труд и по-малко умствена инерция. И от историка на философията, например, не се изисква да владее езиците на всички тия народи, системите на които излага. Вундтовите лекции по история на философията са чудни, при всичко че Вундт не е учил като мене ни санскрит, ни древно и

Показателни, макар и неравностойни като функционалност, са аналогични находки от дневника на Шишманов. Въпреки че като цяло ученият е подбирал за записване предимно факти, свързани с общественно-политическата, административната и дипломатическата си дейност, а в плана на личното отдава предпочитание на моменти от семейното си битие, както и на срещите и разговорите си с видни личности, все пак дневникът му предлага материал, с помощта на който е възможно да се доупълтнят картината на заниманията му със западноевропейски литератури.¹⁴

Овладеяването на целия този непосилно обемен материал е най-големият проблем пред изследването на Шишманов като специалист по западноевропейски литератури. Неловко е да се признае, че той стои нерешен толкова дълго, особено при положение че филологическата ни наука не разполага с чак толкова много учени от подобен ранг.

Втора, много важна опора за провеждане на изследването, предлагат фактите, отнасящи се до университетската дейност на Иван Шишманов. Те изискват старателна систематизация и по-задълбочен анализ. Преподавател още от 1889 година, когато във Висшия педагоги-

новоперсийски, ни провансалски, ни готски, ни англосаксонски и пр., и пр. Защо и ние литературистите да нямаме претенцията да създадем една всеобща литературна история, и то въз основа на сравнителния принцип, а не само въз основа на едно често изолирано изложение на отделни системи. – Ние ще говорим за Изток, но главният ни интерес няма да се съсредоточава върху неговите отделни литератури, а върху влиянията, които тоя изток е упражнил върху литературата на нашия Запад. – Ние ще пишем история на литературата, но ще искаме да дадем история на идеите, както се изразяват в книжнината. – Какво чудно поле за работа и каква прелестна наука би могла да стане литературната история, ако бихме култивирали малко по-инак, отколкото я схващат един Шер или един Корф.

...Защото ние сме филолози и по професия сме длъжни да изучаваме голям брой езици... – Естествено е, че общият курс по литературна история не трябва да изключва специалните курсове по отделни литератури и сюжети. Кой ще иска да се лиши от някои интересни (и научни!!) лекции върху Шекспир например и неговата епоха, или върху испанската драма в XVI и XVII в. и т. под. Напротив, такива специални курсове трябва винаги да съществуват покрай общия, защото те са, гдето студентът може да научи, как се печелят резултатите, върху които се гради всеобщата литературна история. ..“ Михаил Арнаудов. Две приятелски изповеди, с.13–14.

¹⁴ Вж. Например записките от 16 ноември 1919 г., отразяващи поредната среща на Шишманов с Вазов: „...пак иска да знае каква е била лекцията ми днес. (За Шеридана и английската комедия (School for Scandal) и за ораторството в XVIII век (за Пит и Фокс).

„Ех, велико нещо е ораторското изкуство. Ето, мене не ме бива. Схванат съм в устата. А какво ще четеш идущия път?“

„За възкресението на Шекспира във втората половина на XVIII век и за големите заслуги в туй отношение на великия актьор David Garrick.“

...Говоря му и за Самуила Джонсъна, най-авторитетния английски критик на XVIII век, от деспотизма на когото всичко трепереше.

„Значи нещо като нашия Кръстев. Но не. Той не е толкова страшен. Пък и аз вече не му се сърдя. Простих му отдавна“.

А ето и откъс от записките на следващия ден – 17 ноември 1919 г. (Изпуснат от Шишманов текст, написан върху картонен лист от Юнион клуб): „Говорим за Волтера, за Кандид. Иска да знае основната идея и тенденция на романа. Против оптимизма на Лайбница. Разправям му за монадологията. – Типът на Панглос. За оптимизма на Тодорова.“ Вж. Шишманов, Ив. Дневник. 1879–1927 г. С., ИК „Синева“, 2003, с. 286.

чески курс води лекции по всеобща история на литературата и история на културата, Шишманов превръща преподаването на западноевропейска литература в най-устойчивия си професионален ангажимент, удържан до края на живота му; В продължение на десетилетия професорът води в Софийския университет основни курсове като културна история и всеобща история на литературата, история на източните литератури и най-вече, изкристализиралата като основна и лично предпочитана дисциплина сравнителна литературна история от Средновековието до края на XVIII век. Шишманов става и ръководител на катедрата по сравнителна литературна история – длъжност, която заема от 1911 до 1918 и от 1923 до 1928 година.

Освен неговите собствени текстове и фактите от професионалната му биография, надеждна основа за изследването на Иван Шишманов като историк на западноевропейските литератури предоставят свидетелствата на негови студенти, колеги, сподвижници и сътрудници, които ни описват образ на преподавателската му дейност както в конкретността на лекционното преподаване, така и в плана на отношенията между учител и ученици. В това отношение особено ценни са спомени и документи, оставени от Лидия Шишманова, Михаил Арнаудов, Малчо Николов, Стилиян Чилингиров, Константин Гълъбов, Кирил Христов, Христо Радевски, Тома Ст. Томов, Георги Цанев, Д. Б. Митов, Димо Минев, Петко Росен, Асен Златаров, Фани Попова-Мутафова и ред други¹⁵.

Към четвъртата група източници за проучването на проблема „Шишманов и западноевропейските литература“, която може да бъде категоризирана като раздел „разни“, се отнасят отделни текстове или начинания на професор Иван Шишманов, които в една или друга степен се съотнасят с големия му академичен проект – като например проследяването, което прави на различните споменавания за българите в *Orlando Furioso* и в по-старата френска драма¹⁶, статията му върху „психосоциологичния метод в литературната история“¹⁷, произнесеното в Народния театър скоро преди смъртта му слово по случай годишнината на Ибсен¹⁸, последната му публикувана приживе статия „Западноевропейското и Българското въз-

¹⁵ Представителна част от тези свидетелства са събрани и издадени в сборника **Иван Д. Шишманов. Д-р К. Кръстев. Боян Пенев в спомените на съвременниците си**. Под ред. На Георги Димов. С., Български писател, 1983, 7–173. С чувствителност към конкретното личностно присъствие и с респектираща добросъвестност по отношение на фактите е изписана книгата **Дафинов, З.** Първостоятелят на българската култура. Документална хроника за живота и творчеството на проф. д-р Иван Шишманов. С., ИК „Родина“, 2001. Тъй като посочените издания имат за предмет по-общия портрет на проф. Шишманов, значителна част от свидетелствата, отнасящи се до преподавателската му работа, обаче остават разпилени и неоползтворени.

¹⁶ Българите в *Orlando Furioso* и в по-старата френска драма. – Български преглед, 1899–1900, кн. 8, 67–84.

¹⁷ Психосоциологичният метод в литературната история (Нужда от една нова наука: литературна социология). – Училищен преглед, 1928, кн. 1, 1–16.

¹⁸ Хенрик Ибсен (Реч в Народния театър, 20 март 1928). – Училищен преглед, 1928, кн. 4–5, 369–376.

раждане¹⁹, или пък планираната от него поредица лекции в програмата „Народни четения“ още през далечната 1912 година²⁰.

След обособяването и описанието на отделните групи източници – задача, която поне в началния си етап е неимоверно облекчена от наличието на великолепната биобиблиография, изработена от Кръстина Гечева²¹, е необходимо всяка от тези групи да бъде внимателно проучена. Всеки един факт, свидетелстващ за интереса и заниманията на проф. Шишманов с литературата на Западна Европа трябва също така да бъде подложен на прецизен анализ, като особено важен момент от следващата интерпретация е в нея задължително да бъдат включени и процедури на така необходимата контекстуализация.

Редом с аспекти на делото, представено от наличната фактология, част от които вече са получили своята интерпретация, като особено важни ми се показват други, незабелязани или съзнателно пренебрегвани до момента. И понеже независимо от несъмнената стойност на вече извършеното за рационализирането и оценката на ролята, изиграна от Иван Шишманов като историк на западноевропейските литератури, в наличните коментари за тази му роля присъства твърде настойчиво патосът на монументализма и легендарността, ще насоча вниманието си към онези аспекти на проблема „Шишманов и западноевропейските литератури“, които налагат по-строга аналитичен подход.

Формулирани като въпроси, те ни се представят така:

- Какъв е в действителност, отвъд вече утвърдените и инерционно преповтаряни квалификации, методът на изследване и преподаване на западноевропейските литератури, зададен от Иван Шишманов?

- Какво е в многосъставното и разностранно дело на проф. Шишманов действителното съотношението между изследвателя и преподавателя?

- Как фигурата на проф. Иван Шишманов поражда в българската култура модел за академично присъствие и какви са последиците от това?

- И накрая, но пък с най-голямо значение, по какъв начин българското университетско литературознание, такова, каквото е, може – въпреки радикалните културни измествания, състояли се у нас неколкократно

¹⁹ Западноевропейското и Българското възраждане. – Българска историческа библиотека, 1928, кн. 1, 185–193.

²⁰ Запазените сведения за тази инициатива свидетелстват, че става въпрос за мащабен проект, към който Шишманов се отнася с огромна отговорност. Той пише специална статия (първоначално изнесена като доклад на Първия конгрес на българските читалища), с която аргументира необходимостта от подобна програма; ангажира като лектори изтъкнати дейци на науката и литературата като Михаил Арнаудов, Любомир Милетич, Васил Златарски, Георги Данаилов, Екатерина Каравелова, Антон Митов, д-р Кръстев, Димитър Михалчев; ангажира се с поредица от 15 лекции, между които към западноевропейските литератури се отнасят: „Данте и „Божествената комедия“, „Шекспир и Бейкън“, „Големите комедии на Молиер“, „Русо. Неговото социално и литературно значение“, „Енциклопедията и енциклопедистите“. По-подробно по въпроса вж. Дафинов, З. Първостроителят на българската култура, 297–298.

²¹ Гечева, К. Цит. съч.

но след смъртта на Иван Шишманов, – да бъде идентифицирано като зададено от неговата собствена и в най-голяма степен лична академична програма; и – ако е така – доколко тази зададеност се излъчва от действителната реализация на Иван-Шишмановата академична програма, доколко – чрез енергиите на утопично-проективното.

Следвайки последователността на така формулираните въпроси, ще представя необходимите за изясняването им процедури. В своята съотносимост първите два проблема изискват поредно и по-прецизна контекстуализация на литературноисторическите опити на Иван Шишманов. Това означава да бъде преодоляна порочната инерция за прилики, влияния или оригиналност да се говори по презумпция или вероятност и да се влезе в режима на компетентната и състоятелна метатеоретична интерпретация. За постигането на необходимата надредна позиция е нужно преравявянето на огромно количество емпиричен материал. Необходимо е да се установи действителната степен на приемственост по отношение на Вилхелм Вундт, Иполит Тен, Фердинанд Брюнетер, Александър Веселовски, Георгий Плеханов, Георг Брандес, Гюстав Лансон и други учени, с чиито методи и идеи е съотносима научната дейност на Шишманов. Заслужават прецизен анализ всички случаи на пряко цитирани или просто визирани в текстовете му литературоведски и други хуманитарни изследвания.

Би трябвало, освен това, да се проучат всякакви преки или косвени свидетелства за прошудираното и усвоеното от Иван Шишманов, за отношението му към отделни автори или школи, а също и за степента и характера на усвояването. В тази посока безценни са бележките, оставени по страниците на прочетените от Шишманов книги, различните варианти на едни и същи лекции, многобройните поправки и зачерквания, както и всевъзможни други подобни следи.

Втората двойка проблеми предполагат по-скоро биографико-психографски подход към явлението Иван Шишманов. Като изходна точка за този аспект на изследването изглежда уместно да бъдат използвани известни типологични характеристики на българското академично литературознание. Подходящ ли по такъв начин, ще ни се натрапят известни симптоматики, които макар и отдавна и достатъчно добре осезани от субектите на своята проява, не са се превърнали все още в предмет на теоретическа рефлексия. Затова пък остават постоянен повод за навична озадаченост – интимно изживявана или понякога споделяна в режима на професионално-битовата разговорка.

Към тези симптоми може да бъде отнесен фактът, че българският университетски преподавател по литература по правило не създава школа, въпреки че съвестно, а в много случаи и възторжено следва традиционния модел на лична отговорност и загриженост на учителя към ученика; пак по правило (има разбира се, и изключения, но те само го подчертават) българският университетски литератор не написва своя *opus videndi*. Трудовете му са форматирани или в съответствие с университетските му курсове, но без да аспирират за статута на учебник, или следват мар-

шрута на конферентните му изяви. Друг важен симптом е, че българската университетска филология перманентно реактуализира анахроничната фигура на професора зад катедрата, скрепена от образованост, риторика, харизма и аристократизъм (ако не наличен, поне находчиво присвоен с помощта на функционални ерзаци от реквизита на имагологията). Подобна фигура задължително генерира митологизации, към нея с безотказен автоматизъм се напасват визии с профетичен или месианистичен ореол, или – в най-скромния вариант – ролята на културтрегер. Оттам преподаването на литература устойчиво се удържа в режима на просветителските и популяризаторските стратегии, монологизмът в него остава вездесъщ, подложката на телеологизма – неразколебана.

Ако съпоставим така характеризираната картина със съответно подбрани факти от университетската кариера на Иван Шишманов, ще се установят изразителни успоредявания. В биографията на професора има впечатляващи примери за учителско призвание. Особено красноречив е случаят с Михаил Арнаудов, чиято първа публикация, всъщност изпитна работа на една седемнадесетгодишния тогава ученик, дадена за печат без негово знание от учителя му, става повод да бъде издирен от Шишманов и поощрен по безпрецедентен начин²². Друг факт, който чертае образа на посветения учител, е кореспонденцията между двамата по времето, когато Михаил Арнаудов е изпратен по препоръка на Шишманов да следва в Лайпциг. От разменените между ученик и учител писма личи загрижеността на професора за формирането на студента като специалист²³. Подобна представа за отговорност и загриженост, за безусловен ангажимент към ученика създават и спомените на Константин Гълъбов²⁴. Възможно е да бъдат проследени и ред други подобни, макар и неравностойни като значение случаи, в които по един и същи начин ще се налага впечатлението, че отношенията между учител и ученик работят в посоката на индивидуалното професионално и личностно развитие. Подобни частни проекти, както действителността ни убеждава, по правило не произвеждат наличност на научна школа.

Пак в посоката на търсената аналогия, в множеството спомени за лекциите на професор Шишманов настойчиво се повтарят описания на външния му вид, на темперамента, на погледа и гласа му²⁵. С трогателна, но и обезпокояваща последователност различни поколения студенти си спом-

²² Шишманов написва обстойна рецензия на работата на Арнаудов, поместена в „Български преглед“, в която със завидна интуиция му предрича успешен професионален път. Вж. **Иван Д. Шишманов... в спомените на съвременниците си**, 47–50.

²³ Самият Арнаудов признава: „Първото писмо на Шишманов от 6.Ш.1899 г. беше истинска програма за моите занимания и за моя живот като студент в чужбина.“ Вж. **Арнаудов, М.** Две приятелски изповеди. – Български фолклор, 1978, кн. 2, с. 8.

²⁴ **Гълъбов, К.** Спомени весели и невесели за български писатели. С., Български писател, 1959, 38–64.

²⁵ Ето няколко показателни примера за възприемателския модус на аудиторията в лекциите на Шишманов: „Застанал на катедрата, облечен изискано, понякога с жакет, гладко обръснат, елегантен, внушителен... ту слагаше, ту снемаше пенснето си. Неговото умно лице, дълбокият му проникателен, изразително ласкав поглед и жестовите му, бързотечният

нят в детайли излъчването на професора и склонността му да освежава лекциите си с шеги и анекдоти, но твърде общо и недиференцирано за съдържанието на говореното от него²⁶. Със същата смушаваща системност декларациите за очарованост на слушателите от лектора²⁷ не се съпровождат от демонстрация на равностоен интерес към публикуваните му текстове.

Налагашото се впечатление за диспропорция се подсилва в плана на личните нагласи на Шишманов, отразени в обстоятелството, че при цялата му изключителна активност като лектор по западноевропейски литератури той прави твърде скромни брой публикации на същата проблематика. Самият професор, по всичко личи, е съзнавал ролята си най-вече като огласяваща инстанция.

Очевидно е, че в така очертаното изследователско поле текстовете и жестовете на Иван Шишманов, неговото дело и личностните му особености се оказват в равнопоставена позиция. Особено важни, с оглед ре-

му говор, придружен с патос, понякога с лиризм...“ (спомен на Стефан Попвасилев); „Лекко усмихнат, прекрачи към катедрата тънък, слаб, но възвисок човек с гладки черни коси и също тъй черни мустаци, хвърлили дебела сянка върху горната му устна.... добре долових блясъка на кестенявите му очи. Той озаряваше широко открито чело... Гласът, мек и кадифен...“ (спомен на Стилиян Чилингиrow); „Винаги елегантно облечен и гладко избърсан, с грижливо чесана коса, той заставаше пред катедрата и с артистична дикция обявяваше лекцията...“ (Тома Попвърбанов); „Той се налагаше не само със стройната си, изящно облечена подвижна фигура, с енергичния си малко дрезгав глас, с категоричността на своите убеждения и деликатните си обноски.“ (Христо Радевски); „Младост блика от близо шестдесетгодишния професор с посивели коси и все още бляскав поглед, младост се лее от патетичната му реч и бодрите подвиквания в гласа му... (Теодора Арабаджиева); „Той имаше гръден глас, говореше самоуверено, с патос и винаги съсредоточено...“ **Иван Д. Шишманов... в спомените на съвременниците си**, с. 150, 94, 111, 135, 143, 149.

²⁶ Малкото изключение някак препотвърждават горното твърдение. Ето фрагмент от спомените на Тома Попвърбанов: „Той винаги използваше при преподаването социологическия сравнителен метод. Основно се спираше на историческата епоха, на общественото и икономическо състояние и развитие на страната, чиито автори и произведения изучавахме. Нашироко подчертаваше възможността и значението на условията и обществените фактори, които решително влияят върху твореца и неговото литературно творчество.“; Срвн. той ни разкриваше и поднасяше бисерите на великите поети, трагичи, комици и романисти с език на вдъхновен жрец. Данте, Петрарка, Ариосто, Тасо, Сервантес, Шекспир, Ронсар, Корней, Расин, Молер, Волтер, Русо биваха оживени от неговото възторжено слово.“ (Димо Минев; „Той ще проследи разволя на Ренесанса по Европа, като отбележи еместния оцвет, който получава това течение от почвата на страните, които постоянно залива. След като се спусне в подробни, понякога и прекалено подробни картини на лица и обществени прояви, свързани с обществения живот, след като изследва стъпка по стъпка литературното развитие последователно във всяка страна, мисълта му ще се издигне в обобщение, ще прелети над страните и вековете, за да види как местното движение (Възраждането в Италия) получава всемирно характер, как това всемирно течение се превръща в местно (класицизъм във Франция, реформация в Германия), за да се издигне и залее света вече като ново движение, от което ще се родят пак малките кръгчета на бъдните нови устреми.“ (Теодора Арабаджиева). Вж. **Иван Д. Шишманов... в спомените на съвременниците си**, с. 111, 132, 144.

²⁷ За очарованието, излъчвано от Шишманов говори Асен Златаров. Вж. **Иван Д. Шишманов... в спомените на съвременниците си**, с. 169; „Темпераментната му реч проникваше право в сърцата на ума им (на студентите) и ги възхищаваше.“ (спомен на Стефан Попвасилев). Пак там, с.150; „Гласът, мек и кадифен, се понесе над нас и ни прикова към местата. Никой не смееше да мръдне от боязън да не наруши свещената тишина.“ (Стилиян Чилингиrow), с. 95.

конструирането на водените от професора курсове, са маркираните в повечето свидетелства аспекти на преподаването му като последователно търсеният ефект на актуализация, предпочитанието към определени изрази (напр. „социален резонанс“²⁸), активният контакт с аудиторията, съзнателно удържаната роля на просветител и популяризатор. Пак тук трябва да се отнесат детайли от присъствието му на катедрата като глас, поглед, патос на говоренето²⁹, характерният маниер да поглежда само спорадично, като своеобразен отдиш, към листчетата със записки, дори и отделни особености на произношението (напр. изговарянето на буржоазия като „*буржуазия*“³⁰). През неизбежността на подобни наглед маловажни конкретности минава пътят към утопично търсената автентика на Иван-Шишмановите университетски курсове, които съдържат най-сигурните свидетелства за начините, по които той е мислил и представял сравнителната литературна история на Западна Европа.

Макар и не така очевидно, вярно е също, че разбирането за разносъставността на обекта на изследване, означен като „Иван Шишманов и западноевропейските литератури“, не оспорва, а по-скоро препотвърждава изначално наложила се в българската филология интерпретативна стратегия по отношение на Иван Шишманов. Доколкото на този етап се въвежда някакво различие, то е в директното заявяване на възприетата стратегия, както и в наличието на съзнание за нейната зададеност от самия обект на изследване, а също така и за последиците от провеждането на тази стратегия.

Масщабът на онова, което предстои да се извърши, е смазващ и е откъд възможностите на едноличните усилия. Сумирана във финална реприза на бързи обороти, програмата се свежда до два основни момента: първо, еманципиране на мисленето ни за професор Иван Шишманов от неговия стабилизирано монументален, но същевременно и доста абстрактен образ като първосъздател на българската сравнителна история на западноевропейските литератури; и второ, последваща реконструкция – с помощта на отломъци и следи, най-често неравностойни като съдържателен потенциал или надеждност – на неговото академично присъствие като преподавател по западноевропейски литератури, което тъкмо поради своята безпрецедентност и респектираща уместност, би трябвало да заживее отново във възможно най-автентичния си образ. Иска ми се да вярвам, че една толкова достойна задача ще намери и добрата воля за нелекото си осъществяване.

²⁸ „Имаше любим израз „социален резонанс“. С това подчертаваше, че литературните факти трябва да се обясняват във връзка с обществения живот.“ (Христо Радевски) **Иван Д. Шишманов... в спомените на съвременниците си**, с. 136.

²⁹ Вж. напр. следните описания: „Суров учен ли слушах аз или вдъхновен и патетичен оратор, който знаеше да си служи с всички недостъпни всекиму обрати и фигури на витийството“, „...тъкмо такъв професор, красноречив и ентузиазизиран...“ (Стилиан Чилингиров) „...блестящите му лекции, които той с възторженост и патос произнасяше...“ (Тома Попвърбанов); „...не ще чуем никога възторжения глас на Шишманов...“ (Д. Б. Митов) **Иван Д. Шишманов... в спомените на съвременниците си**, с. 95, 97, 111, 147.

³⁰ Според спомените на Малчо Николов. **Иван Д. Шишманов... в спомените на съвременниците си**, с. 109.